

Osmanlı Devleti'nin Afrika Siyasetinde İnsani Değerlerin Analizi Ve Libya Örneği

Gıyaseddin KARATEPE*
TİKA Libya Koordinatörü, Libya

Özet

Afrika'da antik çağlardan itibaren yaklaşık kırk beş kadar güçlü medeniyet tesbit edilmiştir. Afrika, Mısır, Habeş, Kartaca, Gao, Zulu gibi örnekler dahil, sosyal değerler, kültürel birikim ve sanatsal zenginliğe sahiptir. İslam Medeniyeti farklı kültür ve medeniyetleri yok etmeksizin, onları zenginlik olarak kabul ederek dönüştürme kabiliyetine sahiptir. Afrika'nın İslam medeniyetiyle tanışması, kaynaşmasıyla Sicilya ve Endülüs başta olmak üzere çok sayıda mamur şehirler ve ilim merkezleri kurulmuştur. Afrika Bu medeniyet Orta çağın kaotik çatışmaları ve skolastik felsefenin kıskacındaki Avrupa'yı derinden etkilemiş ve Rönesans hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Afrika İslam medeniyeti tarihte önemli bir yer edinmiştir.

Osman'ının Afrika ile temasında 1492'de son Endülüs Emirliğinin yıkılması ile savunmasız duruma düşen Endülüs Müslümanları'nın yardım çağrısı kilit bir dönemdir. II.Beyazıt döneminde gönderilen yardım gemileriyle müslümanlar Kuzey Afrika bölgelerine nakledilmişlerdir. Osmanlılar, 1517 tarihinde Mısır'ı fethederek İslam hilafetini Memlukler'den devralmışlardır. Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Böylece Kuzey Afrika'ya yönelen İspanyol saldırıları önlenmiştir. Kuzey Afrika mahalli yöneticilerinin çağrıları üzerine Kanuni döneminde Bahriye kuvvetleri intikal etmiş, işgal kuvvetleri uzaklaştırılmıştır. Bilahare mahalli yönetimler Osmanlı devletine gönüllü olarak katılmışlardır.

Osmanlı Devleti, Libya'da, bölgenin sosyolojik ve kültürel değerlerini daima dikkate almıştır. Bingazi, Derne, Mısırata, Trablusgarb ve Zaviye gibi şehirlerde kapsamlı imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Medreseler, camiler, zaviyeler, şifahaneler, su kanalları yapılmıştır. Güvenli ticaret yolları, adalet sistemi ve kamu yönetimi teşkilatıyla bölgede derin izler bırakılmıştır. Afrika'nın bir çok yerinde aynı izleri görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Osmanlı, Medeniyet, Libya, İnsan

Osmanlı Devleti'nin Afrika Siyasetinde İnsani Değerlerin Analizi Ve Libya Örneği

Abstract

Since ancient times, about forty-five powerful civilizations have been identified in Africa. It has social values, cultural background and artistic richness, including examples such as Africa, Egypt, Abyssinia, Carthage, Gao, Zulu. Islamic Civilization has the ability to transform different cultures and civilizations without destroying them, by accepting them as wealth. With the meeting and fusion of Africa with the Islamic civilization, many prosperous cities and science centers were established, especially in Sicily and Andalusia. Africa This civilization deeply affected Europe in the grip of the chaotic conflicts of the Middle Ages and scholastic philosophy and inspired the Renaissance movements. African Islamic civilization has gained an important place in history.

The call for help of the Andalusian Muslims, who became vulnerable with the collapse of the last Andalusian Emirate in 1492, is a key period in the Ottoman contact with Africa. Muslims were transported to North African regions with aid ships sent during the reign of Beyazıt II. The Ottomans conquered Egypt in 1517 and took over the Islamic caliphate from the Mamluks. Morocco, Algeria, Tunisia, Tripoli came under Ottoman rule. Thus, the Spanish attacks on North Africa were prevented. Upon the calls of the local administrators of North Africa, the Naval forces arrived during the Kanuni

period and the occupation forces were removed. Subsequently, local governments voluntarily joined the Ottoman state.

The Ottoman Empire has always taken into account the sociological and cultural values of the region in Libya. Extensive development activities were carried out in cities such as Benghazi, Derne, Misurata, Tripoli and Zawiya. Madrasahs, mosques, zawiyas, hospitals, water channels were built. Deep traces have been left in the region with its safe trade routes, justice system and public administration organization. It is possible to see the same traces in many parts of Africa.

Keywords: Africa, Ottoman, Civilization, Libya, Human

1. Giriş

Antik çağlardan itibaren mevcudiyeti bilinen Afrika’da kurulmuş aralarında Mısır, Habeş, Kartaca, Gao, Zulu gibi sosyal değerler, yazılı te’lifat, kültürel birikim ve sanatsal zenginliğe sahip yaklaşık kırk beş kadar güçlü medeniyet havzasına ait olup günümüze kadar ulaşan birikimin erken dönemde farklı kültür ve medeniyetleri yok etmeksizin zenginlik olarak kabul edip dönüştürme kabiliyetine sahip İslam medeniyetiyle tanışması ve kaynaşması neticesinde güncellenerek başta Sicilya ve Endülüs’te olmak üzere çok sayıda mamur şehirler ve ilim merkezlerine sahip olan Afrika İslam medeniyeti; henüz orta çağın kaotik çatışmaları ve skolastik felsefenin kıskaçındaki Avrupa mefkuresini derinden etkilemiş ve Rönesans hareketlerine ilham kaynağı olmuştur.

1517 tarihinde Mısır’ı fethederek İslam hilafetini ve emanet-i mukaddeseyi Memluklerden devralan Osmanlı Devleti’nin Afrika’yla ilk beşeri teması; 1492 tarihinde son Endülüs emirliği Gırnata’daki Beni Ahmer’in yıkılması ile savunmasız duruma düşerek soykırım ve engizisyon politikalarına maruz kalan Endülüs Müslümanlarının yardım çağrılarına kayıtsız kalmayarak II.Beyazıt döneminde gönderilen yardım gemileriyle daha güvenli olan Kuzey Afrika bölgelerine nakledilmesiyle gerçekleşmiştir.

1520 yılından başlayarak sırasıyla Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp bölgelerini işgal ederek Endülüs’ün işgaliyle başlayan süreci tüm kuzey Afrika’ya yaymaya başlayan İspanyol saldırılarına karşı bölge halklarının ve mahalli yöneticilerin yardım çağrıları Kanuni döneminde güçlenen Bahriye kuvvetlerinin bölgeye intikali ve işgal kuvvetlerinin uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmış olup bunu müteakiben bölgesel yönetimler Osmanlı devletine gönüllü olarak katılmışlardır.

Osmanlı medeniyeti, Libya örneğinde olduğu gibi bölgenin sosyolojik ve kültürel değerlerini dikkate alarak Bingazi, Derne, Misurata, Trablusgarp ve Zaviye gibi şehirlerde imar faaliyetleri kapsamında kurduğu medreseler, camiler, zaviyeler, şifahaneler, su kanalları, sulama bentleri ve güvenli ticaret yollarıyla, adalet sistemiyle ve kamu yönetimi teşkilatıyla derin izler bırakmıştır.

2. Askeri Faaliyetler

1551 ve sonrası Libya’nın İspanyol saldırılarından kurtarılmasıyla Tunus’tan Mısır sınırına kadar uzanan 1770 km uzunluğundaki sahil şeridinde bulunan eski yerleşim birimlerinde güvenlik amaçlı askeri yapılar, kale ve kışlalar inşa edilmiş bölgede görevlendirilen ve kuloğulları adı verilen askeri teşkilatlar bünyesinde mahalli kuvvetlerin disiplin ve istihdamı gerçekleşmiştir. Bu cümleden olmak üzere Trablusgarp Bahriye Okulu, Saray’u-l Hamra, Nusret Kalesi gibi askeri yapıları sayabiliriz.

Trablusgarp genelinde güvenlik ve asayiş hizmetleri büyük ölçüde yerel insan kaynaklarından teşekkül etmiş olup Osmanlı askeri nizamına göre yapılandırılmış düzenli birliklerce sağlanmıştır. Halktan gelen şikâyetlerin mahalli birimlere iletilmesi kolaylaştırılmış ve sıkı takip ve tahkikatlarla neticelendirilmiştir.

Kuzey Afrika'nın kadim sosyal kurumlarından olup tüm sahil ve sahra bölgesinde güçlü bir savunma ve haberleşme teşkilatı konumundaki ribat ve zaviyeler Osmanlı döneminde daha etkin hale getirilerek desteklenmiş ve çok amaçlı bir müesseseye dönüşmüştür.

Zaviyeler yabancı saldırılara karşı bir ileri karakol ve gözetleme merkezi niteliğindeki askeri bir merkez olmanın yanında altı saatlik yaya mesafelerde kurulan birer konaklama ve ticaret merkezi, şifahane, imarethane, medrese ve tekkesi olan bir yaşam merkezi, idare ve mahkeme hizmetlerinin görüldüğü bir idare merkezi olarak canlılığını korumuş, İtalyan ve Fransız işgaline karşı birer karargâh vazifesi icra etmişlerdir. Bunlardan Bingazi, Bayda, Mısırata, Kufra, Sebha, Tacura ve Trablusgarp Dahmani zaviyelerinin yanında adını merkezindeki meşhur zaviyeden alan batıdaki Zaviye şehri bu cümleden sayılabilir.

Kurulan sahil güvenlik teşkilatıyla bilhassa İtalya ve Yunanistan uyruklu balıkçı teknelerinin Libya karasularında kaçak balık ve sünger avcılığının engellenmesi cihetine gidilmiştir.

3. Kamu Yönetimi Teşkilatı

Osmanlı'nın 1520 yılında İspanyol işgaline karşı yerel halk temsilcilerinden oluşan bir heyetin İstanbul'a gelerek işgalcilere karşı askeri destek taleplerini dikkate alan Kanuni Sultan Süleyman gözde komutanlarından Hadim Murat Ağa komutasındaki 30 kadirge ve 300 kişilik bahriye kuvvetini Trablusgarp kıyılarına göndermiş şehrin doğusundaki Tacurra şehrine ulaşan askeri birlikler öncelikle buraya sığınan halkı korumak ve bir savunma sağlamak amacıyla bir kale inşa etmiş ve yapılan muharebeler sonucu işgalci kuvvetler bölgeden uzaklaştırılmışlardır.

Bab-ı Ali tarafından Trablusgarp valiliğine tayin edilen ve bu görevi 30 yıl sürdüren Murat Ağa'nın ardından yeni İspanyol saldırılarını defetmek üzere bölgeye sevk edilen Osmanlı Birliklerinin komutanı Turgut Reis Trablus Beylerbeyi statüsüyle 1563 yılında Malta'daki muharebelerdeki şehadetine kadar bu görevini sürdürmüştür.

Trablusgarp Beylerbeyliği, Tobruk'tan Tunus sınırındaki Zuvara'ya kadar uzanan tüm şehir ve kasabalarda vilayet, sancak ve nahiye hüviyetiyle idari birimler oluşturmuş, Osmanlı İdare Hukuku hükümlerine göre ve geleneksel mahalli şartlarla toplumsal sosyolojiyi titiz bir şekilde dikkate alarak nizamnameler tesis etmiş en küçük yerleşim birimine kadar tüm nüfus detaylı bir tespit ve sayıma tabi tutulmuş ve kayıt altına alınmıştır.

Trablusgarp vilayeti bilhassa mahalli yöneticiler ve valiler tarafında idare edilmiş, vazifesinde üstün başarılar gösteren mülki ve askeri görevliler, üstün hizmet madalyaları ve devlet nişanıyla taltif edilmiştir.

Tapu sicil kütükleri oluşturularak kamu arazileri ile şahsi mülkiyete ait arazilerin kayıtları tutulmuş, ekilebilir zirai alanlar tespit edilmiş, küçük ve büyük baş ehli hayvan tespitleri yapılmıştır.

Trablusgarp topraklarında özellikle Mısallata'da yaygın olan zeytincilik geliştirilmiş ve zeytinyağı fabrikası kurularak istihdam sağlanmış ve ürünlerin ihracatı ile ülke ekonomisi geliştirilmiştir.

İpekçilik dokuma tezgâhları kurularak halkın iktisadi hayata katılımı temin edilmiş ve gelir seviyesi yükseltilmiştir.

Trablusgarp havalisindeki meyve sebze üretimi teşvik edilmiş olup özellikle temel gıdalardan patates üretiminden alınan vergilerden muafiyet kararı alınmıştır.

Ayrıca açlık sıkıntısı yaşanan cebel ve güney bölgeleri halkına aynı ve nakdi yardımlarla destek olunmuştur.

Kullanılabilir yeraltı su kaynakları keşfedilerek yerleşim yerlerine intikali için çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede İstanbul'dan burgulu sondaj makinaları sevk edilmiştir. Artezyen

kuyuları hafriyatı ile temiz içme suyu temini ve zirai alanların sulanması cihetine gidilmiştir. Ayrıca güney Trablusgarp bölgesindeki bir su kuyusundan buharlı tulumba makinesi kullanılarak şehir girişlerine içme suyu çeşmeleri inşa edilerek halkın hizmetine vakfedilmiştir.

İstanbul ile Bingazi ve Trablus arasında düzenli vapur seferleri tertip edilerek ulaşım köprüsü kurulmuş yolcu ve ticari emtia nakli sağlanmıştır.

Halkın geçim sıkıntısına düşmemesi için Trablusgarp'ın güneyindeki Fizan Vilayeti halkı için vergi muafiyeti uygulanmış, sancak beyleri ve kaymakamlıkların halkın ihtiyaçlarını tespit ve temini hususunda merkezi idareyle irtibatlı çalışması sağlanmıştır. İhtiyaç duyulan zahire ve gıda malzemeleri bölgeye sevk edilmiştir.

Trablusgarp, Bingazi, Mısırata, Zaviye ve Zuvara şehirlerinin limanları ihtiyaca binaen genişletilerek kapasiteleri artırılmış ticaretin gelişmesi sağlanmıştır.

Balıkçı iskeleleri ve barınaklarının sayısı ve kapasitesi sürekli geliştirilmiş ve bölge halkının en önemli geçim kaynaklarından olan balıkçılık desteklenmiştir.

Sedef, deniz kaplumbağası, inci, mercan ve kum altını gibi kıymetli maddelerin çıkartılarak ticaretinin yapılması teşvik edilmiştir.

Büyük ve küçükbaş hayvan cinsinin ıslahı ve hastalıklardan korunması maksadıyla baytarlık hizmetleri tesis edilmiştir.

Trablusgarp ve Bingazi halkının arazi borçları merkezi idarenin talimatları doğrultusunda devlet hazinesi tarafından hak sahiplerine ödenerek mali destek sağlanmıştır.

Yabani ağaçlardan kereste temini ve ticareti yoluna gidilmiş olup dışardan kereste ithalatı sınırlandırılmıştır.

İklim şartları nedeniyle gıda kıtlığı ve geçim sıkıntısı yaşayan Fizan bölgesi ahalisinden alınan vergiler hafifletilmiş ve zaman içinde kaldırılmıştır.

Savaşlarda zarar gören halkın temel ihtiyaçları memleket genelinde yapılan yardım kampanyaları vasıtasıyla karşılanarak ayni ve nakdi desteklerde bulunulmuştur.

Trablusgarp şehir içi ve nahiyeleriyle ulaşımı temin etmek maksadıyla tramvay hattı ile omnibus hattı inşası kararı alınmıştır.

Trablusgarp matbaası kurularak gazete ve dergi yayıncılığı, kitap ve eğitim malzemelerinin basımı cihetine gidilerek memleket genelinde devlete bağlılığın kuvvet bulması temin edilmiştir.

Trablusgarp ve Bingazi şehirlerinde eğitim için seçilen talebeler İstanbul'daki eğitim kurumlarında yatılı olarak okutulmak üzere başkente gönderilmişlerdir.

Trablusgarp, Bingazi ve Zaviye şehirlerinde güney vilayetlerinden getirilecek öğrenciler için yatılı devlet okulları kurularak eğitimin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Trablusgarp vilayetinde rüştiye, ziraat, baytarlık mektepleri kurulmuş olup özellikle terzilik, kunduracılık, marangozluk, çilingirlik ve madeni eşya imalatı ile bakımının eğitimin verildiği Medresetu'l-funun ve sınai islamiyye mektebi tesis edilmiştir.

Anadolu ile Kuzey Afrika arasında kesintisiz ve sağlıklı haberleşmeyi temin etmek gayesiyle bir telgraf hattı tesis edilmiştir. Tesis edilen bu hatta ilaveten Bingazi Trablus arasında ilave bir telgraf hattı, yakın vilayetler arasında telefon hatları ile posta hizmetleri teşkilatı kurulmuştur. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi için merkezi postaneler inşa edilmiştir.

Trablusgarp şehir merkezinde bir saat kulesi inşa edilmiş ve gerekli teknik teçhizat temin edilmiştir. Şehir merkezlerindeki yangın hadiselerine acil müdahale için belediyeler nezdinde itfaiye teşkilatı kurulmuştur.

Libya madenlerinin devlet tarafından işletilmesine ehemmiyet verilmiş başta fosfat olmak üzere kıymetli maden yataklarının tespit edilerek yabancılara imtiyaz verilmeksizin bizatihi devlet eliyle işletilmesi ve değerlendirilmesi cihetine gidilmiştir.

İklim şartlarından kaynaklanan gıda sıkıntısı nedeniyle hayvan ihracatına kısıtlamalar getirilerek öncelikle mahalli ihtiyaçların karşılanması için gerekli tedbirler alınmıştır.

Yağışlar nedeniyle vadilerdeki yağmur sularının sel ve taşkınlarla zirai alanlara ve meskûn mahallere zarar vermesini engellemek maksadıyla isale kanallarıyla denize intikali sağlanmıştır.

Trablusgarp havalisindeki tüm şehir ve kasabalarda adalet teşkilatı kurulmuş olup bu hizmetlerin ifası için adliye binaları ve kadı evleri inşa edilmiştir. Hukuk hizmetlerinde istihdam edilen kadılar ve diğer kadrolar çoğunlukla mahalli kaynaklardan vazifelendirilmiştir.

Bingazi ve Trablusgarp limanlarında serbest ticaret bölgeleri ihdas edilmiş gerekli kontrol ve karantina merkezleri tesis edilerek etkin biçimde işlerliği sağlanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, insanı merkeze alan medeniyet mefkûresinin sahaya yansımasının en güzel örneklerini Libya’da müşahede ediyoruz. Kadim değerleri hayata aktararak omuzlayan kadim kurumların sürekliliğini de günümüzde halen dimdik ayakta ve hizmetlerine devam eden Osmanlı bakiyesi sosyal müesseselerdeki canlılığa bakarak idrak etmek mümkündür.

Halen ticari hayatın merkezindeki tarihi Medine-, Kadime içindeki Türk Çarşısı, Müşir Çarşısı ve meşhur Trablusgarp Saat Kulesi asırlar geçmesine rağmen canlılığını ve ihtişamını koruyor.

Libyalılar arasında saygın ve beyefendi şahsiyetler için kullanılan Osmanlı Efendisi ifadesi sosyal hayatta halen devam eden zarafet ve adab-ı muaşeret müktesebatının ne kadar derin izler bıraktığının işaretidir.

Kaynakça

Osmanlı Belgelerinde Trablusgarb, İstanbul, 2013, Devlet Arşivleri ve IRCICA ortak yayını

Asar’u-l İslamiyye fi Libya, Trablus, 1989, Maslahat’u-l Asar ve Cem’iyyet’u-l Da’vet’u-l İslamiyye ortak yayını

Ed-Devlet’u-l Osmaniyye, Beyrut, 2013, Prof. Dr. Ali Muhammed Sallabi

TDV İslam Ansiklopedisi, Trablusgarb Maddesi, Prof.Dr. Ahmet Kavas

Libya Diplomasi Tarihi, Trablus,2019, Prof. Dr. Ahmed Mahmud Dik